

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2016

Barbora Eisenreichová

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra občanské výchovy a filozofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Osvícenská kritika náboženství u Denise Diderota

Enlightenment's Critique of Religion in Denis Diderot

Barbora Eisenreichová

Vedoucí práce: Mgr. David Rybák, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Rok odevzdání: 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Osvícenská kritika náboženství u Denise Diderota* vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 15. 4. 2016

.....

podpis

Anotace:

Cílem této bakalářské práce je shrnutí osvícenských myšlenek Denise Diderota a charakteristika jeho postoje vůči náboženství. Tyto myšlenky zařadíme do historického a dobového kontextu. Také uvedeme předpoklady filozofické. Práce je založena na práci s literaturou a interpretaci pramenů.

Klíčová slova:

Osvícenství, filosofie, náboženství, kritika, věda, svoboda, člověk

Anotation:

In our work, we would like to summarize with thoughts of the Enlightenment's critique of religion by Denis Diderot and we would apply them in historical contexts. We summarize philosophical context too. This work is based on reading and interpreting the literature.

Keywords:

Enlightenment, Philosophy, Religion, Critique, Science, Liberty, Human Being

Obsah

Úvod	6
Pojem osvícenství.....	7
Jansenismus	18
Jezuitský řád	19
Církev a stát.....	20
Předchůdci osvícenců.....	22
John Locke	22
René Descartes.....	26
Denis Diderot.....	34
Encyklopedie	37
Jeptiška	39
Deismus	41
Závěr.....	47

Úvod

Tato práce pojednává o osvícenské kritice náboženství v díle Denise Diderota. Cílem této bakalářské práce je shrnutí myšlenek tohoto osvícenského myslitele a jeho kritiky vůči náboženství. Pro pochopení těchto myšlenek je důležité nejen začlenění osvícenského období do historických souvislostí, ale i vymezení pojmu osvícenství a jeho charakteristiky.

V práci se nejprve věnujeme osvícenství jako historické době a vymezujeme její obsahové náležitosti. Poté se zabýváme náboženskou situací té doby s důrazem na případ Francie. Další částí práce je určení filozofických předpokladů, ze kterých osvícenci vychází, tedy filozofie René Descarta a Johna Locka a také jejich postoje k náboženství.

Hlavním tématem jsou pak myšlenky Denise Diderota a jeho kritické postoje k náboženství a církvi.

Tato práce je primárně založena na rozboru a interpretaci uvedené literatury, místy doplněné o informace z předmluv knih a jinými zdroji.

Pojem osvícenství

V této a následující kapitole se budeme zabývat převážně shrnutím myšlenek obsažených v díle *Evropa osmnáctého století* od významného britského historika a odborníka na tuto epochu Jeremyho Blacka.

Pojmem osvícenství se označuje myšlenkové, politické a kulturní hnutí v Evropě 17. a 18. století. Za kolébku vzniku můžeme označit Nizozemsko, kde osvícenským idejím přála existence poměrně široké osobní svobody. Dále se osvícenské myšlenky šířili do Anglie a Francie, ve které byly ve 2. pol. 18. století nejrozšířenější a značnou roli sehrály i při Velké francouzské revoluci. I přesto, že osvícenství nazýváme programovým hnutím, lze nalézt mnoho odlišností v jeho pojetí v rámci jednotlivých zemí, ve Francii se stalo hnutí více radikální, zahrnovalo jak problémy filozofické, tak i společenské a více se uplatňovalo v praxi.

Ve středu zájmu osvícenských filozofů stojí člověk, rozvoj jeho intelektuálních schopností, svobody a etických norem. Z těchto důvodů je kladen důraz na vzdělávání a všeobecný rozhled, zvláště pak na poli vědeckém. Prosazuje se lidská svoboda, náboženská snášenlivost a tolerance.

Alespoň převážnou část 18. století můžeme označit jako dobu osvícenství. Definicí pojmu osvícenství komplikuje rozdílnost jeho podoby napříč evropským kontinentem. Osvícenství nemá totiž jednotnou podobu. K odlišnostem často dochází i v rámci jedné konkrétní země. Přispěli k tomu i literáti, kteří bývali počítáni mezi filozofické myslitele, ačkoliv jinak jejich osvícenské názory ani v nejmenším nesdíleli. ¹ „*Osvícenství lze charakterizovat spíše jako tendenci, než jako hnutí, tendenci ke kritickému zkoumání a používání rozumu.*“ ²

Již zavedené teorie a výsledky vědeckého zkoumání a myšlení byly podrobovány kritice, probíhaly pokusy, jak se na tyto ustálené pojmy podívat jiným pohledem a případně dojít k novým závěrům.

---

¹ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 150. ISBN 80-7021-376-0.

² Tamtéž, s. 151.

Používání rozumu viděli osvícenci jako jediný možný způsob, jak poznat člověka a tím celou společnost. Prosazováním rozumu si kladli za cíl zlepšit život jednotlivce a podmínky pro fungování celé společnosti. Důležité bylo nenechat se ovlivnit tradičním myšlením, úřední či jinou mocí. Rozum byl považován za přirozený rys člověka, důležitý pro vývoj a fungování společnosti. Ke kritice mocenského uspořádání však docházelo jen výjimečně. Všeobecně se předpokládalo, že v průběhu dějin se člověk vyvinul pozitivním směrem. Rozum byl považován za sílu odporující lidským strachům.³

Vede člověka k objektivnímu posuzování skutečnosti, naučí ho přistupovat skepticky k předkládaným faktům.

Z důvodů odmítání názorů podporovaných širokou veřejností byli osvícenci s radikálnějšími tendencemi stále více kritizováni.⁴ Také proto bylo později zakázáno vydávání Encyklopedie. Mnohdy však dokázali osvícenci radikální postoje ve svých dílech dostatečně skrývat a psát tedy v souladu s mocí dané země. Myslitelé viděli negativně hlavně náboženství.

Bylo pokládáno za překážku k rozumovému poznání, jako doklad k tomuto tvrzení sloužil příklad středověku, ve kterém byl znatelný rozumový úpadek. Instituci církve však kritizovali i samotní věřící. Kritika se však neobracela na samotné křesťanství. Negativně byli viděni hlavně náboženství horlivci. Rozum byl považován za oporu církevních hodnot. Často i samotní kněží vystupovali jako vůdčí osobnosti osvícenských teorií. Věřící se snažili najít styčné body mezi vírou a vědeckým poznáním. Rozum chápali jako boží dar, proto se od něj neodvraceli a nebyl staven do pozice přímého protikladu víry. Podle Johna Locka racionální posouzení lidského postavení musí dovést člověka ke křesťanství. Objevovaly se však i teorie odmítající jakékoliv boží zásahy. Například Rousseau odmítal myšlenku prvotního hříchu a boží milosti.⁵

---

³ Tamtéž, s. 151.

⁴ Tamtéž, s. 152.

⁵ Tamtéž, s. 152.

Osvícenci viděli možnost intelektuálního pokroku spíše v jednotlivých institucích zajišťujících chod společnosti, než mezi běžným obyvatelstvem.⁶

Určit počátky osvícenství lze jen velmi těžko, neboť rozpory mezi jednotlivými myšlenkovými proudy jsou značné. Odpovídá to tehdejší myšlenkové rozmanitosti. Myšlenkové proudy neměly svá jasně daná pravidla či vymezení, nepostupovalo se systematicky, mnohdy nebyl dán jasný cíl jejich boje za svou myšlenku.

Naopak se díky své nejednotnosti dokázali lépe přizpůsobit měnícím se vnějším podmínkám. Například francouzští osvícenci byli velmi závislí na veřejném mínění.⁷

Cílem myslitelů bylo společnost obrátit více k rozumovému poznání, ne pomoci její radikalizaci. Chtěli odbourat zvyklosti z dob minulých, které bránily pokroku a společenskému prospěchu. Lidem chtěli utříbit názory, respektovali jejich potřeby, ale často je označovali jako lid nevědomý. Rousseau je označuje přímo jako nevzdělanou chudinu. Každý měl dostat takové vzdělání, které náleželo jeho postavení, aby se nenarušil vzájemný sociální mír. Chtěli zlepšit situaci lidu, ale jen pomocí pozvolného vývoje, žádného náhlého zvratu. Prosazovali všeobecnou toleranci a vliv zákonů. Rovnost před zákonem byla důležitější než rovnost sociální, rozdělení na sociální třídy bylo přirozené.⁸

---

⁶ Tamtéž, s. 152.

⁷ Tamtéž, s. 153.

⁸ Tamtéž, s. 154.

V případě Francie se z filozofických myšlenek stala až jakási módní záležitost. Lidé vyžadovali stále nová filozofická díla. Filozofové získávali kulturní vliv. Často také navazovali známosti s členy vládních kruhů, o politický vliv se ale filozofové až na výjimky nesnažili.⁹ Obecně se nejkritičtěji osvícenci stavěli k politickým autoritám ve Francii. Vlády se je pokoušeli získat do svých služeb. Myslitelé naopak tímto způsobem měli zájem zasáhnout do politických záležitostí.¹⁰ V případě Denise Diderota byla patrná snaha přesvědčit carevnu Kateřinu Velikou, aby uvedla jeho osvícenské myšlenky do politické praxe. Ovšem neúspěšně, nebylo možné je aplikovat do realistické politiky.¹¹

Mezi ideální představou a jejím uvedením do politické reality se nachází mnoho překážek. Politicky zaměřené texty navíc procházely cenzurou.

Z tohoto zjištění vyplývá zájem o propojení teorie s praxí. Myslitelé se zabývali jak vědeckými objevy, tak pouhými vědeckými spekulacemi. Vzhledem k proměnlivosti dané doby byl kladen důraz nejen na možnosti budoucího vývoje, pozornost se mnohdy upírá na problematiku týkající se dění minulého.¹²

K šíření osvícenských myšlenek se využívali knižní publikace a vědecké časopisy se širokou základnou dopisovatelů. Tyto média tak získávali na větší důležitosti. Vznikaly oficiální i neoficiální společnosti a instituce, ve kterých se o těchto myšlenkách diskutovalo. Rozvíjel se díky nim kulturní a duchovní život. Pro veřejnost se vypisovali esejistické soutěže a pořádali přednášky. Velký počet institucí přijímal členy bez ohledu na jejich společenské postavení či náboženství. Problémem této doby však byla velká ngramotnost mezi běžným obyvatelstvem, hlavně tím venkovským. S tím souvisí problematika nedostupnosti všeobecného vzdělání všem vrstvám společnosti.¹³

---

⁹ Tamtéž, s. 155.

¹⁰ Tamtéž, s. 156.

¹¹ Tamtéž, s. 157.

¹² Tamtéž, s. 158.

¹³ Tamtéž, s. 159.

V rámci evropského kontinentu se osvícenské myšlenky málokdy přejímaly z jedné země do jiné. Šlo ve většině případů o myšlení oddělené od vnějších vlivů, rozvíjející se uvnitř daného státu. Jednotlivé myšlenkové proudy působily souběžně, docházelo i ke spolupůsobení současných i minulých vlivů.¹⁴

Nelze tedy s jistotou tvrdit, že osvícenství odmítá předchozí stav. To, co má osvícenství společné napříč kontinentem je prosazování rozumu ve vědeckém poznání. Dá se říci, že nedošlo k plnému docenění národnostních odlišností. Osvícenství navazovalo na myšlení století předešlého, mnoho filozofů si toho bylo vědomo a stavěli na již známých myšlenkách. *„Osvícenství se snažilo o změnu stávajících pořádků. Budoucnost byla vnímána jako otevřená, konečný cíl dějin definovali mnozí v pozemském smyslu, nikoli ve vztahu k ráji.“*¹⁵

---

¹⁴ Tamtéž, s. 159.

¹⁵ Tamtéž, s. 160.

Je třeba uvést, že se rozhodně od počátku nejednalo protináboženské hnutí. Samotný Descartes bral důvěru v Boha jako opodstatnění a potvrzení důvěry v rozum. Descartes i další, například Newton, se snažili o určité propojení náboženství a vědy. V dalších etapách osvícenství dochází k historicko-kritickému a vědecko-kritickému přístupu k Bibli i k náboženství samotnému, až to vyvolalo dojem osvícenství jako protináboženského hnutí. V případě francouzského osvícenství o to víc, oč bylo vůči náboženství kritičtější než osvícenství v jiných zemích. Ke změně došlo až v závěru období osvícenství, kdy bylo náboženství očividně opět na programu hnutí. Denis Diderot ve svých *Myšlenkách o výkladu přírody* (1753) říká, že kdyby lidé nevěřili ve stvoření života Stvořitelem, pak by jako logickou viděl teorii postupného vývoje života na Zemi – což nápadně připomíná teorie Charlese Darwina. Zhruba od poloviny 18. století se už vědci neodvolávají na biblické prameny a dochází na odklon vědy od náboženství, je-li to tak správně, to zůstává dodnes otázkou.

Osvícenství trvá na individuálním přístupu člověka k Bohu a víru jakýmsi způsobem privatizuje. Konflikt mezi církví a osvícenci odstartovalo až vydání Encyklopedie. Proti osvícencům se postavili nejen katoličtí duchovní, ale také jezuité nebo také představitelé Sorbonny. Problém tkvěl jednak ve faktu konkurence, neboť církev a její spojenci měli v plánu vydat vlastní encyklopedii, ale jednak také ve faktu, že Encyklopedie vydaná osvícenci představovala zdroj informací, který nebyl závislý na církvi. Garantem informací zde není autorita církve, ale rozum a kritický způsob myšlení autorů Encyklopedie. Víra se v tomto období začíná politizovat.

Francouzské osvícenství se vyznačovala popularitou svých myšlenek u různých vrstev společnosti a stala se jedním ze základů pozdější francouzské revoluce. I když je osvícenství označováno jako století osvícenců, žádné velké filozofické systémy se nerozvíjely. (Hejna, 149). Ve francouzském osvícenství se nachází kořeny moderního ateismu. Francouzské filozofy můžeme rozdělit do dvou hlavních skupin. Na ty, co kritizovaly oficiální církev a ty, co se angažovaly politicky. Mezi radikální myslitele, kteří plně odmítali církev, patří i Denis Diderot.

Historické předpoklady osvícenství

Úvodem této části je třeba uvést několik historických skutečností, kterými ilustrujeme dobu, ve které Diderot a jeho osvícenští kolegové zaujímali své postoje vůči náboženství. Každý člověk v 18. století náležel k určité farnosti, církev byla v pozici součásti vlády a současně byla církev společně se státem chápána jako jednolité celek. Vliv církve byl takový, že v mnoha situacích a oblastech života převyšoval vlivy světské moci.

Nám se dnes doba osvícenství nemusí jevit jako náboženský věk. Zdůrazňuje se spíše skepse, pochyby tehdejších intelektuálů, negativní postoje k pověrám a pověrčivosti věřících. Pro tuto dobu je zbožnost stejně charakteristická jako pro doby minulé. Naopak se stále více prosazuje náboženská tolerance. Náboženská víra je spojována se silným konzervatismem a horlivostí věřících.¹⁶

Ve Francii bylo oficiálním náboženstvím katolictví, francouzská katolická církev, zvaná také galikánská, měla určitá specifika prolnutá silnou národní identitou. Ovšem král Ludvík XIV. získal s pomocí francouzského kněžstva v roce 1682 na jím svolaném Všeobecném synodu určité výhody na úkor papežské moci. Francouzská církev sice uznávala autoritu papeže, ale v tzv. čtyřech člancích francouzští kněží odmítli papežskou autoritu nad panovníkem, uznali svrchovanost koncilů i nad samotnou osobou papeže, přisvojili si právo odsouhlasovat papežské dekrety a v neposlední řadě byla posílena moc místních církví. Přímé autoritě papeže zůstaly podřízeny pouze řeholní řády, a to zejména jezuité.

Ve Francii sice bylo oficiálním náboženstvím katolictví, ale ani Francie nebyla nábožensky jednotná země. Objevovaly se zde, stejně jako po celé Evropě, protestantské skupiny.

I židovství bylo považováno za tolerovanou menšinu, náležela jim autonomie, která měla ale jistá omezení. Museli se například účastnit křesťanských kázání. Ekonomicky Židé

---

¹⁶ Tamtéž, s. 123.

prosperovali, mezi obyvatelstvem se však objevovaly protižidovské nálady. To mělo za následek jejich přísněji vyžadované pobyty v ghettech a také částečnou emigraci.¹⁷

Církvě byly v této době spjaté s určitými formami vlády, zaručovaly ochranu svým členům nebo mohly poskytnout finanční pomoc, například v případě válečného konfliktu.¹⁸

Díky Vestfálskému míru získalo výsadní postavení katolictví. Tato úmluva ale nezaručila náboženský smír. Náboženské konflikty byly nejčastější formou násilí. Prostřednictvím náboženství lidé definovali svou identitu, hlásili se tím i k určitým politickým, kulturním či sociálním hodnotám. Tyto konflikty však nebyly přímo viditelné. Docházelo hlavně k diskriminacím a zastrašování.¹⁹

Náboženské skupiny mimo katolický proud se vyznačovaly soudržností, která jim měla zajistit potřebnou ochranu. Vystoupení z oficiální církve bylo doprovázeno rizikem potrestání. Menšinové náboženské skupiny byly závislé na postoji vládní moci, která ochraňovala oficiální církve a šířila prostřednictvím ní náboženskou identitu. Církvě měly, na rozdíl od světských úřadů, výhodu celostátní působnosti, měli své zastoupení i na venkově. Církev určovala morálku, kterou také prosazovala. Vládcům si byli vědomi této moci církve nad lidem a snažili se toho využívat. Církvě shromažďovali finanční prostředky, podporovali vládnoucí ideologii, napomáhali komunikaci panovníka s lidem.²⁰

Příslušníkům náboženských menšin nebyla přiznána všechna práva a nemohli zastávat mnoho úřadů. Ve Francii protestanti nesměli vykonávat povolání související s právem a medicínou. Neměli také žádný podíl na politické moci, což ovšem napomáhalo rozšiřující se náboženské toleranci. Až v roce 1790 mohli protestanti projevat víru na veřejnosti, předtím jim byla povolena jen zbožnost soukromá.²¹ Kvůli zákazu podílu na politické moci, vykonávání určitých povolání a nedostatečnému přístupu ke vzdělání se náboženské skupiny mohli soustředit na obchodní činnosti a upevňování svých komunit.²²

---

¹⁷ Tamtéž, s. 124 – 126.

¹⁸ Tamtéž, s. 126.

¹⁹ Tamtéž, s. 127.

²⁰ Tamtéž, s. 127 – 128.

²¹ Tamtéž, s. 128 – 129.

²² Tamtéž, s. 130 – 131.

Pokud došlo k projevům tolerance, byla výsledkem politických jednání, ne skutečného vzájemného porozumění. Ve většině případů se nejednalo o toleranci všeobecnou, ale byla platná jen pro některé náboženské skupiny či geografická území.²³ Ve druhé polovině 18. století ustával nástup katolicismu, uvnitř něho navíc docházelo k rozporům. Také se zhoršovaly vztahy mezi církví a státní mocí.²⁴

Ve Francii získali protestanti občanská práva v roce 1789, Židé pak v roce 1791. Nemůžeme však zhodnotit plnou účinnost těchto práv, i zde je patrný rozpor mezi ideálním stavem, představou a skutečnou realitou.²⁵

---

²³ Tamtéž, s. 132.

²⁴ Tamtéž, s. 133.

²⁵ Tamtéž, s. 134.

Krize víry

Náboženské napětí je ovlivněno podobou náboženské praxe. Podle některých teorií došlo v 18. století k celkovému úpadku náboženské citění a zaujetí. Názory se ale různí. Někteří úpadek charakterizují jako dechristianizaci, další ho vidí jako přirozený důsledek měnících se náboženských projevů. Tento úpadek náboženské horlivosti byl totiž patrný i v dřívějších dobách. Povrchnímu vyznávání víry a sklonům k bezbožnosti se snažily církve zabránit misijní činností.²⁶

„Z tohoto pohledu se dalo bezvěrectví posuzovat jako nepodílení se na církevních obřadech a svátostech a praktikování lidových náboženských zvyklostí, např. kultů místních světců, považovat za pověřené.“²⁷ Kritika se mířila nejčastěji na „intelektuální skepticismus, lidové pověry a odpor vůči pravidlům náboženské morálky nebo jejich zanedbávání.“²⁸

Podobně rozporuplně se mluví i o zájmu o kněžské povolání. Byly zaznamenány úbytky vysvěcených kněží, naproti tomu ale také zvýšený zájem o toto povolání. Církve přicházely o finanční prostředky, snižovala se dobročinnost. I v umění byl patrný nárůst světské tematiky. Sociální a politické postoje se začaly odprošťovat od postojů náboženských. Etické hodnoty lidé stále více nacházeli ve vlastenectví. Ve Francii za doby revoluce došlo až k zákazu křesťanských obřadů, uzavíraly se kostely, objevovaly se nové náboženské kultury, bylo zakázáno projevovat zbožnost na veřejnosti.²⁹

Zesílení skepticismu se kladlo za vinu osvícenským myslitelům. Věda byla schopná zpochybnit křesťanskou historii. Původ zvířat a rostlin se přestal odvolávat na Bibli. Popíraly se i možnosti zázraku a zjevení jako přímý odpor k vědeckému poznání. Někteří spisovatelé považovali zázrak za pouhou fantazii.³⁰

---

²⁶ Tamtéž, s. 135.

²⁷ Tamtéž, s. 135.

²⁸ Tamtéž, s. 135.

²⁹ Tamtéž, s. 136.

³⁰ Tamtéž, s. 136.

Ne všichni představitelé církve odmítali myšlenky osvícenců, s některými tvrzení s nimi byli schopni i souhlasit, totéž i v případě protestantů. Naopak i mnoho osvícenců chválili jisté rysy náboženství, někdy dokonce i samotné církve. Hlavně encyklopedisté, ale nejen oni, věděli, že brát rozum jako boží dar, znamená, uvést filozofii s teologií do souladu. Jedinou překážku pak viděli v tom, že teologie by měla zveřejnit a vysvětlit omyly, kterých se církve dopustila.³¹

Můžeme říci, že teorie o dechristianizaci je vyvratitelná. Je důležité rozlišovat mezi změnou náboženských projevů a jejich úpadkem. Poznatky k tomuto tvrzení dokládají, že skepticismus byl spíše okrajovou záležitostí. Náboženské zvyklosti se měnily ve městech i na venkově, lidé reagovali na různé myšlenkové proudy. Požadavky církví se ale nadále hojně dodržovaly a katolická víra se stále rozvíjela.³²

---

³¹ Tamtéž, s. 136 – 137.

³² Tamtéž, s. 137.

Jansenismus

V 18. století vzniká množství přírodních věd a objevuje se mnoho, s tím souvisejících, poznatků a jevů. Proti vlivu nových přírodních věd a roli rozumu se postavily mimo katolicismu a protestantismu i jiné formy zbožnosti. Tyto formy zdůrazňovaly význam spirituality, sem patří pietismus, kvietismus, metodismus a jansenismus. Například jansenisté se snažili o návrat k dřívějším naukám církve, tedy od tomismu k augustinismu.

Jansenismus je teologické hnutí, které vzniklo v první polovině 17. století. Dá se jen těžko definovat, neboť v průběhu svého vývoje nabylo mnoho rozličných podob. Historicky se vychází z údajných zázračných uzdravení a prohlášení lidí, že jsou osvíceni Duchem svatým. Dějištěm těchto zázraků měl být hrob jansenistického děkana v blízkosti kostela svatého Medarda v Paříži. Toto hnutí se později šířilo po celé Francii v různých vrstvách obyvatelstva. V těchto událostech je patrná potřeba obyvatel po náboženském cítění. I když organizovanost tohoto hnutí navenek působila velmi semknutá, nešlo v žádném případě o jednotné společenství. Jansenisté hlásali důležitost církve. Možnost spásy podle nich neležela v ruce člověka, ale byl to boží dar, jehož získání nemůžeme nikterak ovlivnit. Protože tímto tvrzením jansenisté zcela popírají schopnost církve zastupovat boží moc, dostali se do nelibosti Ludvíka XIV, který prosazoval náboženskou uniformitu. Útoky proti jansenistům nebyly nic neobvyklého.³³

Jansenisté získávali vliv i v dalších evropských státech. Jejich publikace v určitých dobách způsobovali politické problémy, neboť zpochybňovaly jednotnost náboženské podpory vládě a shodu ve sdílených hodnotách.

---

³³ Tamtéž, s. 139 – 140.

Jezuitský řád

Se zmíněným stanoviskem jansenistů kategoricky nesouhlasili jezuité. Jezuité totiž vedli věřící k potřebě vyvažovat vlastní hříchy zbožnými činy, především pomocí darů církvi a poslušností k ní. Ve druhé polovině 18. století se množily útoky na kněží. Tyto útoky, mimo jiné, vyvolaly v roce 1764 zastavení činnosti jezuitského řádu.

Jak velkou má moc stát nad církví dokázalo zrušení jezuitského řádu. Tento mezinárodně působící řád byl dlouho dobu považován za ztělesnění katolických cílů. Ovšem měli také mnoho nepřátel i v řadách církevních představitelů, kolovaly zvěsti o jejich bohatství. Velmi je kritizovali jansenisté. Ve Francii byli obviněni z pokusu o atentát na Ludvíka XV. a museli uzavřít své koleje. Zákaz řádu se však nesetkal s pochopením u obyvatelstva, úřednictva či šlechty, která je veřejně bránila. Postrádání byli i pro svou vzdělávací činnost.³⁴

Francouzští reformátoři sice chtěli prosadit nový vzdělávací systém, který by byl čistě světský, nakonec ale zůstal v působnosti kněžích.

---

³⁴ Tamtéž, s. 142 - 143.

Církev a stát

Až do francouzské revoluce se žádná vláda neodloučila od oficiální církve. Vládnoucí a církevní moc byly spojeny nejen na nejvyšší, celostátní úrovni, ale i na úrovni místních organizací. Farnosti totiž zajišťovali vzdělávání či sociální činnosti, vedly záznamy sňatků a pohřbů, navštěvovaly nemocné. Panovníci se snažili praktikovat náboženské zvyklosti, neboť na náboženství se nahlíželo jako na jakousi společenskou povinnost. Jejich hlavním cílem bylo udržet si moc a kontrolu nad náboženstvím dané země, to zahrnovalo potlačování vlivu náboženských skupin mimo oficiální náboženství.³⁵

Ve Francii se obnovovaly mnišské řády, tím se zvýšil zájem o klášterní život. Po roce 1789 byla však většina řádů rozpuštěna, zůstaly ty dobročinné či zajišťující vzdělávání. Mnoho mnichů odmítlo klášterní život opustit. Zvláště ženské řády se těšily neutuchajícímu zájmu. Postupně se zmenšoval vliv církve v oblasti cenzury a objevovaly se tendence prosazovat světské vzdělávání na úkor církevního. Propojení církve a státu mělo fungovat na principu symbiózy, s tím, že církve se v případě sporů podřídí názorům vlády.³⁶

Docházelo k odporu proti desátkům a jiným poplatkům. Lidé lpěli na tradičních náboženských zvycích a zúčastňovali se protestů, pokud jim měly být odepřeny.

Toto lidové náboženství však bylo poměrně přizpůsobivé. Představitelé církve se snažili vycházet lidu vstříc. V případě šíření zásad postupovali obezřetně. Lidová a oficiální forma křesťanství se tak navzájem ovlivňovala.³⁷

---

³⁵ Tamtéž, s. 144.

³⁶ Tamtéž, s. 147.

³⁷ Tamtéž, s. 150.

Celá kritika církve v sobě odráží důležitost víry, kde nešlo jen o osobní přesvědčení, ale i o sociální začlenění. Církev odmítala vše, co mohlo narušit duchovno. Věřící se skutečným osobním přesvědčením viděli jako překážku státem určenou jednotnou podobu víry. Přes kritiku si nebylo možné představit společnost bez náboženského vyznání a církve.

Předchůdci osvícenců

Pro lepší pochopení myšlenek osvícenců je důležité uvést filozofické předpoklady jejich předchůdců, na které se odvolávali a z jejichž myšlení vycházeli. V tomto případě jde převážně o filozofii René Descarta a Johna Locka.

John Locke

John Locke ve svém díle Esej o lidském rozumu říká: „ *Naše poznání se zabývá pouze našimi ideami. Poznání je vnímáním shody či neshody dvou idejí.* “³⁸ Objektem našeho poznání je idea, bez shody dvou idejí není naše poznání možné.

Církev je podle Locka naprosto soukromá instituce: Církev je svobodným společenstvím lidí, kteří se sami od sebe sdružili k tomu, aby veřejně uctívali Boha způsobem, o němž věří, že je Bůh přijme a oni dojdou spasení³⁹

Locke říká, že: nikdo nemusí být od přírody členem církve nebo se řadit do nějaké sekty, dobrovolně však vstupuje do společenství, o němž věří, že v něm najde pravé náboženství a takovou podobu bohoslužby, kterou Bůh přijme. Naděje na spásu, kterou v církvi nalézá, byla jediným důvodem, proč v ní zůstává. Jestli později objeví něco mylného v církevním učení nebo nepřiměřeného při bohoslužbě, musí mít vždycky možnost z církve vystoupit stejně svobodně, jako do ní vstoupil, poněvadž žádné svazky nejsou nerozvazatelné, vyjma ty, jež vážou k sjednanému očekávání života věčného. Církev tedy tvoří členové, kteří se sdružili dobrovolně s tímto cílem.⁴⁰

---

³⁸ LOCKE, John. *Dopis o tolerance*. Vyd. 1. Přeložil Petr Horák. Brno: Atlantis, 2000. Filosofie a světové společenství. S. 300. ISBN 80-7108-202-3.

³⁹ Tamtéž, s. 50.

⁴⁰ Tamtéž, s. 50.

John Locke prosazuje naprostou oddělitelnost církve a státu, tyto dvě instituce by si vůbec neměli zasahovat do svých kompetencí. Locke prosazoval ideu tolerance, ale ne té absolutní. Podle Locka by za svou víru neměl být nikdo trestán.

Zde bych uvedla článek, který popisuje vztah Locka k náboženství. *V roce 1695 vyšla Lockova kniha Rozumovost křesťanství. Toto dílo náleží do oblasti filosofie náboženství či fundamentální teologie, jak bychom taky mohli říci, v níž Locke rozumovými důvody ospravedlňuje křesťanskou víru a chce prokázat její shodu s rozumovým myšlením. Kristus, vykupitel a zákonodárce seslaný Bohem, podle Locka znovu nastolil původní přirozené náboženství; jeho mravní přikázání zcela odpovídají rozumovému poznání, ale také starým západním i východním naukám o moudrosti. Zjevení tak obsahuje výpovědi, které jsou „rozumové“, tedy zřejmé přirozenému rozumu, ale také výpovědi, které jsou „nadrozumové“, pouhým rozumem nedosažitelné, ale které proto ještě nejsou „protirozumové“, neboť neprotiřečí intuitivně zřejmým pravdám. V tomto smyslu Locke pokládá rovněž za zázrak a Zjevení za možné a prokazatelné. Locke na rozdíl od pozdějších volnomyšlenkářů anglického osvícenství nerozpouští křesťanství do přirozeného rozumového náboženství, nýbrž trvá na víře ve Zjevení.*

Locke žil v prostředí náboženského chladu. K víře přistupoval rozumem. Věřil, že to možné je. Vzpíral se přijmout teologickou věrouku šířenou z oficiálních míst. Víra v jeho očích není nic jiného než pevný souhlas mysli. Nemůžeme uvěřit tomu, čemu nechceme za předpokladu, že, máme naši mysl pevně pod svou kontrolou. Pak se lehce ubráníme okolním podnětům a vlivům. Je naší mravní povinností věřit pravdě. A nejen jí věřit, ale také za ni bojovat. Jenomže tato pravda se neobejde bez důkazů. Víra přijatá z vnějšku nestačí. Locke tvrdil: „Rozum musí být naším vůdcem a soudcem ve všem.“ Locke ukazoval na prostotu a praktičnost opravdového křesťanství, které má sloužit pro účely praktického života. Teologové a znalci katechismu svým výkladem věroučných otázek spíše posouvali víru do metafyzických sfér, což ji činilo méně srozumitelnou. Proto Locke odmítal podvolit se a slepě uvěřit tomu, co mu někdo jiný předkládal jako nevyvratitelný fakt. Neznamená to, že by odmítal autoritu Bible. Byl však velmi opatrný, pokud určité pasáže Bible byly interpretovány někým jiným, např. teologem, či tím, kdo se prohlašoval za znalce Písma. Tento výklad nepřijímal okamžitě a bezmyšlenkovitě, spíše o něm uvažoval a srovnával se svou získanou zkušeností. Raději se spoléhal na svůj vlastní rozum. Nemohl si totiž být jistý upřímností tohoto vykladače. Neznal jeho pohnutky a motivy, které ho vedly k vyřčení svých soudů. Jeho sebelepší kvalifikace ve věcech znalosti

Písma ho ještě nečinila neomylným. Locke měl alespoň jednu jistou, na kterou mohl vsadit, že ho nezklame. Svou opravdovou touhu a žízeň poznat pravdu. A tato vnitřní jistota a přesvědčení, které jsou silnější než cokoli jiného, mu zaručovalo přinejmenším naději, že v jeho úsilí není nic nečistého, což by ho od nalezení pravdy oddalovalo. Tím nečistým jsou míněny nízké lidské vášně a touhy jako moc, bohatství, sláva atd. Pravdu může poznat jedině každý člověk sám. Dostal k tomu od Boha do výbavy rozum, který však nemůže posloužit svému účelu beze zbytku, tj. hledání a objevování božské pravdy, poněvadž především slouží, k tomu aby se člověk dokázal zorientovat na tomto světě. Tam, kde se rozum zdá být zatím nedostačující, nezbyvá než připojit víru. Řekl bych, že Locke v přístupu k náboženství přisuzoval hlavní váhu rozumovému, tj. filosofickému chápání Boha. Víru pojímal jako doplněk. Dostávala slovo tam, kde rozum selhával. Bůh učinil člověka pánem nad říší zvířat tím, že mu dal schopnost myslet. Rozum je to, co nás jednak odlišuje, ale taky nadřazuje zvířatům. Na tuto nadřazenost se váže zodpovědnost. Jak člověk, tak zvířata vzešla z dílny Boha - stvořitele. Ale jak se praví v Bibli, dar spásy je určen pouze pro lidi. A jestliže rozumové myšlení a s ním spojené volné rozhodování jsou těmi nejdůležitějšími znaky, kterými se lišíme od zvířat, pak se k Bohu můžeme dostat skrz rozum. Rozum je vstupenkou do ráje. Boha je možné poznat prostřednictvím rozumu. Jeho pomocí se dá k němu dojít. Locke věřil, že Bůh by nebyl tak zlomyslný, že by dal člověku rozum, který by mu bránil ke zpětnému návratu a k následnému splnutí s podstatou, z níž vzešel, tj. s Bohem. Locke se domníval, že rozum není překážkou na cestě k Bohu. Spíše naopak. Stal se berlami člověka, který ztratil oporu a bezpečí tím, že se odloučil od Boha a byl zrozen. Rozum mu má napomoci, aby se zorientoval ve světě, do kterého byl vržen jako do nedobrovolného vyhnanství. Rozum má sloužit jako jakési světlo, maják, které má svítit člověku bloudícímu po širém světě a hledajícímu klidné spočinutí. Pomocí rozumu - majáku se máme rozpamatovat na místa, z níž jsme vzešli. Máme si vzpomenout na zpáteční cestu.

Locke pojímal křesťanskou víru velmi široce a obecně. Nevyžadoval žádné zvláštní vyznání. Již zde vysvítá jedna z klíčových tendencí osvícenství: unaveni náboženskými spory, které vyvolala reformace, redukovali osvícenští myslitelé křesťanskou víru na rozumové náboženství, v němž se mohou sjednotit všichni „rozumní“ lidé, a to rovněž odlišných vyznání. V tomto smyslu se Locke zavazuje za širokou toleranci vůči ostatním náboženstvím a vyznáním (viz především Listy o toleranci 1689-1704). Jen z důvodu náboženského vyznání by podle Locka neměl být nikdo vyobcován ze státu, ani židé ani

muslimové nebo pohané. Z tolerance Locke vyjímá pouze katolíky a ateisty. Katolíky proto, že svou závislostí na Římu ohrožují občanský klid a svobodu; ateisty proto, že popírají Boha a Zjevení, a tedy základy vůbec každého státního uspořádání.

Locke byl skálopevně přesvědčen, že náboženství je nesporným vodítkem morálky a mravnosti. Člověk prostřednictvím své víry založené na určitém náboženském systému získává základní představy o dobru a zlu. Náboženství 17. století bylo ještě pořád neoddělitelnou součástí politického programu vládnoucích činitelů.⁴¹

---

⁴¹ JURÁSEK, Miroslav. *John Locke*

René Descartes

V případě Descarta vycházíme z díla *Rozprava o metodě*. Zde se pokusíme shrnout jeho myšlenky.

Descartes vidí rozum jako schopnost správného uvažování a rozeznávání pravd od klamů. U všech lidí je rovný a přirozený. Každému člověku je rozum vlastní. Důležité je ovšem jeho správné užití. Rozum je něco, co nás odlišuje od zvířat. Je lepší jít cestou rozumového poznání přímo, pak nezáleží na tom, zda postupují pomalu. Co je jiné, nemusí být nerozumné, proto je dobré poznávat mravy cizích kultur. Je důležité skutečnost doopravdy poznat, aby se člověk nemohl nechat oklamat. Je třeba, nevěřit příliš pevně, tomu, co je přijímáno jako obecná pravda a to, co člověk zná jen z příkladů. Je nutné být osvobozen od omylů, které zatemňují našeho ducha a snižují naši schopnost řídit se rozumem. To, že mají lidé různé názory, způsobuje jejich odlišné přemýšlení o věcech. Je dobré rozum zaměstnávat, ať už představivostí, novou myšlenkou, či zlepšováním paměti. Člověk ovšem není veden jen rozumem svým, ale ovlivňují ho lidé z jeho okolí už od raného dětství. Je třeba takto přijímané pravdy znovu zohlednit jiným způsobem, popřípadě odstranit či rovnou nahradit. Někteří jedinci jsou schopni se obejít bez všech pravd, kterým dříve věřili. Rozumové poznání je ovlivněno zvyky a příklady ze společnosti. Člověk má prosazovat své vlastní názory, které nemohou být o nic horší než názory druhých.⁴²

Od Descarta můžeme mluvit o začátku gnoseologického obratu. Prosazuje si nová východiska pro své vědecké poznání. Odmítá tradiční metafyzické předpoklady, chce o všem pochybovat.

Středem Descartovy filosofie je zkoumání člověka. Descartes vidí základ v pochybování. Zavrhuje smysly, protože nezaručují správnost poznávání. Naproti tomu obrazy v naší mysli, jsou představami skutečných věcí. Má tři východiska filosofie vlastní existenci, Boží existenci a pravdivost toho, co se nám jeví v představách. Abychom mohli uznat nějaký poznatek, měl by být jasný a zřetelný.⁴³

---

⁴² DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5.

⁴³ Czedron Tomáš. *René Descartes* [online]. Brno [cit. 2016-04-15]. Dostupné z: [https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/descartes\(czedron\).html](https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/descartes(czedron).html)

Proto i důkaz Boží existence je u Descarta odvozen z vlastního myšlení. Tvrdí, že ideje, jež ukazují, že substance jsou něco vyššího a mají v sobě více objektivní reality než ty, které reprezentují pouze mody nebo akcidence. A idea nekonečného, věčného, všemohoucího Boha má více objektivní reality než ty, jimiž se vyjadřují konečné substance. Dále je také naprosto zřetelné, že v působící příčině musí být nejméně tolik reality, kolik jí je v účinku příčiny. To znamená, že pouze reálná nekonečná substance, tj. Bůh, může dát vzniknout takové ideji.⁴⁴

Descartův vidí pojetí světa jako dualistické. Má dva principy - myšlení a hmotu. Myšlení chápe zcela neprostorově. *Myšlenkovými procesy jsou rozumění, chtění a představování, které nazývá mody myšlení. Myšlení je jediná vlastnost, jež patří k lidské přirozenosti, veškeré další vlastnosti náleží tělesnému (lidské tělo je tak vlastně jen mechanismus, podobně jako zvířata). Ve své mysli ale také máme poznání některých schopností, které nemohou být pochopeny bez prostorové substance, které obsahují prostorovou složku - například schopnost měnit místo, brát na sebe různé podoby. Tedy z idejí těchto schopností v mysli a faktu, že Bůh neklame, Descartes odvozuje existenci hmotných věcí.⁴⁵*

Tělo na rozdíl od duše vykazuje dělitelnost. Lze mu něco odebrat, duši ne. Charakteristickou vlastností pro těleso je rozprostraněnost, což demonstruje na příkladu s voskem.

Myšlení i rozprostraněnost Descartes považuje za substance. Vyplývá to z toho, že své prvotní a základní vyhlášení "já jsem" chápe ve smyslu něco je. Substanci samotnou definuje jako "věc, která existuje tak, že ke své existenci nepotřebuje jiné věci." Takovou je samozřejmě pouze Bůh, ale můžeme chápat myšlení a rozprostraněnost jako stvořené a vzniklé pouze přičiněním Boha a tedy jako nejobecnější principy. My samozřejmě poznáváme substanci jen podle jejích atributů. Rozprostraněnost je tedy přirozeností hmoty.⁴⁶

---

⁴⁴ Tamtéž

⁴⁵ Tamtéž

⁴⁶ Tamtéž

Descartes odmítá existenci prázdna (vacuum) tj. takového bez substance. Nebytí (ne-substance) jako takové nemůže mít rozprostraněnost, jenže prostor nahlížený jako prázdný nějakou rozprostraněnost má, a tedy je v něm nutně i substance. Za prázdnotu běžně označujeme jenom takové místo, kde chybí nějaká z věcí, o kterých si myslíme, že by tam měly být. (například “prázdny” džbán na vodu naplněný vzduchem)⁴⁷

Svět, tj. celek tělesné substance je nekonečný, nemá žádné hranice své rozprostraněnosti. Pokud nějaké hranice předpokládáme, vždy si za nimi představujeme další prostory (ohraničené i hranice jsou nemyslitelné bez ohraničujícího). Vesmír je, co se materiálu, z něhož je složen, týče, homogenní. Ve vesmíru je jen jedna hmota a jejím charakteristickým rysem je rozprostraněnost. Tato hmota je ze své podstaty nekonečně dělitelná, pro Descarta neexistují žádné atomy, nejmenší a nedělitelné části hmoty.

Primární příčinou pohybu je Bůh, ten na počátku stvořil hmotu i s jejím pohybem a klidem. Nyní Bůh zachovává svým obvyklým působením počáteční míru pohybu a klidu, kvantita pohybu se tedy nemění, a zůstává v celém světě konstantní.⁴⁸

Descartes považuje za prokázané, že ve všech tělesech světa je jedna a táž hmota, libovolně dělitelná ze své podstaty a rozdělená na různé části, které se pohybují. Když se ale pokouší formulovat zákonitosti jejich pohybu je opatrnější. Zmiňuje se, že popsat blíže jejich mechaniku v souladu s požadavkem jasnosti a zřetelnosti, - jen z rozumu- dost dobře nelze, existuje mnoho variant, jak mohl Bůh svět “rozpohybovat”.⁴⁹

---

⁴⁷ Tamtéž

⁴⁸ Tamtéž

⁴⁹ Tamtéž

Lze pochybovat o všem, jen né o tom, že pochybuji, což je důkazem mé existence. Tak lze ve stručnosti shrnout Descartesovo přiznání existence člověku. Avšak bytí člověka respektive jeho ducha a bytí Boha přiřazuje jiným rovinám. Člověka Descartes pojímal jako podstatu žijící na hranici dvou výstavbových rovin, světa hmoty a světa myšlení. Materii pokládal za bytostnou součást existence člověka a myšlení za jeho stálou specifickou podstatu. Člověk je však postaven před úkol najít vnitřní harmonii těchto dvou protikladných rovin. Descartův dualismus tedy tkví v rozlišení dvou substancí, a to tělesné, jejíž základní vlastností je rozprostraněnost - RES EXTENSA a duševní s atributem myšlení - RES COGITANS. Připojuje k nim ještě třetí substanci Boha. Tělo samo o sobě chápe pouze jako stroj a jeho činnosti jako přijímání potravy, chůze či vnímání a myšlení se vztahují k duchu. Zvířata jakožto těla bez ducha jsou pro Descarta pouhými automaty. Nevysvětluje však nikde jak je tedy možné, že i ona přijímají potravu a vykonávají i další jiné funkce. Tělo je podle své přirozenosti vždy dělitelné, duch naopak. Vždyť nelze stanovit střed ducha. Jasně poznáváme ducha bez těla a zase tělo bez ducha. Zde Descartes vychází z názoru že pokud dvě podstaty mohou existovat jedna bez druhé pak se navzájem liší, z čehož usuzuje i nutnou odlišnost ducha a těla. Připouští však, že jsou mezi sebou navzájem nějak spojeny. Onen styk, ve své podstatě, psychického a fyzického umísťuje do šišinky mozkové. Z jejich nezávislosti dále plyne, že rozpad jednoho neznamená zánik i toho druhého, čímž Descartes připouští možnou nesmrtelnost duše. Hned zpočátku je nutné přiblížit, jakými způsoby Descartes Boha dokazuje. Stanovuje tři poučky: Boží existence se poznává z pouhé úvahy o jeho podstatě, Boží existence se a posteriori dokazuje pouze z toho, že jeho idea je v nás, Existence Boha se dokazuje také z toho, že mi sami, kteří máme jeho ideu, existujeme. A jakým způsobem je tedy dokazuje?⁵⁰

Pokud lze nějakou věc chápat, pak jedině ve formě její existence. Přičemž nutná a absolutní existence je jedině v pojmu bytosti nejvyšší dokonalé, kterou je pro Descarta právě Bůh. Dále říká, každá věc má příčinu své existence. Z nicoty žádná věc vzniknout nemůže. Stejný požadavek tedy vyplývá i pro objektivní realitu její ideje. V případě ideje Boha však není realita zakotvena v nás, ale je obsažena jedině v Bohu samém. Což znamená, že v nás

---

⁵⁰ Iva Šmejsová. *Descartovo pojetí ontologie* [online]. [cit. 2016-04-15]. Dostupné z: [https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/smejsova\(descartes\).html](https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/smejsova(descartes).html)

obsažená idea Boha, vyžaduje Boha jako příčinu, a proto Bůh existuje. Jak zdůvodňuje to, že k boží povaze patří jeho věčná existence, bude vysvětleno později.⁵¹

Bůh je tedy pro Descarta bytost, jejíž idea je tou první a hlavní ideou vrozenou, bytost nakteré je vše ostatní bezpodmínečně závislé. Bůh stvořil nebe a zemi a vše, co je na nich. Je také jenom na něm, jak dlouho toto stvořené bude existovat, tj. jak dlouho to bude Bohem udržováno při životě. Je v něm také zakotveno veškeré naše poznání. Bůh je nekonečný a člověk je jen něčím mezi ním a nicotou. Descartes pokládá za nemožné myslet ho a poznat jeho úmysly. K vysvětlení tohoto názoru se dostaneme v dalším bodě.

V knize Principy filozofie definuje Descartes substanci těmito slovy: „ Substancí nemůžeme rozumět nic jiného, než věc, která existuje tak, že ke svému bytí nepotřebuje žádné jiné věci“. A dále platí, že „ substanci, která nepotřebuje naprosto žádné věci, můžeme myslet pouze jako jedinou, totiž Boha“. Vše ostatní jsou tedy pouze substance relativní, tj. konečné. Jde o již zmíněné RES EXTENSA a RES COGITANS. O realnosti substancí platí, že substance nekonečná má více reality nežli konečná a také, že substance mají více reality nežli jejich přívlastky.⁵²

V návaznosti na předchozí bod se nyní budeme zabývat Descartovým odlišením existence a esence, které souvisí s oním důkazem Boha. Existenci konečných věcí pokládá za nahodilou, ovšem existence Boha je nutná a absolutní. Dokazuje to na příkladu hory a údolí. Stejně jako nelze oddělit ideu hory od ideje údolí, nelze oddělit existenci Boha od jeho esence. Avšak hned dodává, že naše myšlení ještě věcem jejich nutnost existence neukládá. A tak je pro Descarta nemožné Boha myslet. Dosti často se v tomto výkladu objevuje slůvko „ idea „, a tak jistě nebude od věci přiblížit si její význam. Sám ji v Úvahách definuje takto: „ Slovem idea rozumím onu formu kteréhokoliv myšlení, kterou si bezprostředně uvědomuji, a tím jsem si vědom právě téhož myšlení. Tak nemohu nic vyjádřit slovy - za předpokladu, že myslím to, co říkám - aby právě z toho nebylo s jistotou patrné, že je ve mně idea toho, co se těmito slovy označuje“. Rozlišuje ideje vrozené, získané a sebou samým vytvořené. Mezi vrozené patří, jak již bylo zmíněno, idea Boha a dále se jedná o základní poučky matematiky a geometrie.⁵³

---

⁵¹ Tamtéž

⁵² Tamtéž

⁵³ Tamtéž

Ve vztahu k idejím musíme mluvit také o Descartově koncepci „realitas obiectiva“, Podle ní mají ideje nejen jsoucnost fenoménů myslí, ale jsou i oslabeným, zástupným jsoucnem vnějších věcí. Posledním pojmem, o kterém v tomto bodě chci mluvit je pojem „modi cogitandi“, neboli zvláštní způsoby myšlení. Bez nich jsme schopni pochopit jasně a zřetelně sami sebe, ovšem tyto schopnosti nelze pochopit bez nás. Jsme rozumovou substancí, s kterou jsou spojeny. Sloučením tělesného a duchovního pak vznikají zmatené módy myšlení jako například pocit hladu nebo bolesti.⁵⁴

Poznání není pro Descarta přímým stykem vědomí s předměty, ale uvědoměním si vlastních obsahů. Více než o hmotných věcech poznáváme o lidském duchu a ještě více o Bohu. Jasně a zřetelné poznání znamená vykazatelnost ve vědě. Takto lze na ideách pozorovat jen velikost nebo rozložení délky, šířky a hloubky; tvar, který vzniká z omezení tohoto objemu; polohu, kterou různá tělesa navzájem zaujímají a pohyb neboli změnu této polohy. Lze připojit substancí, trvání a číslo. Věc v nás tak nemůže vyvolat nic než smyslová data. Naše porozumění světu se pak děje interpretací smyslových dat naším rozumem, tj. duševním nahlédnutím. A jak je to s pravdivostí našeho poznání? Pravdu Descartes chápe jako základní funkci bytí, bez níž by bytí nebylo. Smysly samy nám nemohou poskytnout naprosto pravdivé poznání, ale i pravdivost racionálního poznání je závislá na pravdivosti boží. Nezbyvá než být přesvědčen, Bůh nás nechce klamat (Descartes to popisuje mnohem důkladněji). Máme prý od něj danou schopnost, při jejímž správném použití se nemůžeme zmylit. Existenci našich omylů vysvětluje naší potenciální účastí na nicotě.⁵⁵

---

⁵⁴ Tamtéž

⁵⁵ Tamtéž

Omyly plynou také z naší omezené schopnosti správného soudu. Omyl není ve své podstatě nic skutečného, tzn. závislého na Bohu. Je podmíněn dvěma příčinami, schopností poznávat a schopností volit. Descartes v Úvahách píše „ vůle se rozprostírá dále než rozum, a proto ji nemohu udržet ve stejných hranicích, ale rozšiřuji ji také na to, co nechápu, a když je vůči tomu lhostejná, snadno se odchýlí od pravdy a dobra, a tak se mýlím a hřeším“. Bude-li tedy člověk dostatečně dbát jen všeho toho, co dokonale chápe, a oddělí to od ostatního, co postihuje méně zřetelně a jasně, dosáhne pravd. Descartes se ve svých úvahách snaží postupovat logicky a užití matematických a geometrických postupů považuje za jediné možné a pravdivé. Víme, že na začátek poznávání staví rozumové pochybování a dále postupuje podle následujících kroků: Za evidentní(zřejmou) ideu máme považovat jen takovou ideu, která je jasná (tzn. je přítomná, jestliže ji nazíráme) a která je zřetelná (tzn. s ničím ji nesměšujeme). Každou řešenou otázku máme rozdělit na co nejvíce částí. Svoje myšlenky máme vyvozovat v náležitém pořadí, postupovat od jednoduchých k složitým.⁵⁶

Vědeckou metodu formuloval do těchto čtyř kroků:

První bylo, nepřijímat nikdy žádnou věc za pravdivou, již bych s evidencí²⁶ jako pravdivou nebyl poznal: tj. vyhnout se pečlivě ukvapenosti a zaujatosti; a nezahrnovat nic víc do svých soudů než to, co by se objevilo tak jasně a zřetelně mému duchu, abych neměl žádnou možnost pochybovat o tom.

Druhé, rozdělit každou z otázek, jež bych prozkoumával, na tolik částí, jak je jen možno a žádoucí, aby byly lépe rozřešeny.

Třetí, vyvozovat v náležitém pořadí své myšlenky, počínaje předměty nejjednoduššími a nejsnáze poznatelnými, stoupaje povlovně jakoby se stupně na stupeň až k znalosti nejsložitějších, a předpokládaje dokonce řád i mezi těmi, jež přirozeně po sobě nenásledují.

---

⁵⁶ Tamtéž

*A poslední, činit všude tak úplné výčty a tak obecné přehledy, abych byl bezpečen, že jsem nic neopominul.*⁵⁷

I když poznám o věci jednu jedinou pravdu, vím vše, co o ní vědět mohu. Člověk by měl věrný náboženství. V případě morálky se zdržet všech výstředností, řídit se podle nejrozumnějších lidí z okolí, dodržovat zákony své země, neříkat vždy vše, co si myslí. Svými výstřednostmi, které jsou považované za špatné, omezujeme svoji svobodu. Chovat se výstředně je totiž jakýmsi závazkem, při kterém se musíme více hlídat. Máme se držet toho, o čem lze nejvíce pochybovat a to prosazovat co nejjistěji. U každé pochybnosti lze nalézt něco jistého, čeho se můžeme držet. Je důležité jít si rozhodně za svoji pravdou a nespouštět cíl ze zřetele. Nesmím věc přijmout jako jistou hned, ale pochybovat o ni, a tím se oprostím od své omylnosti. Pevně ve své moci máme jen své myšlenky, není třeba, snažit se změnit řád světa či svůj vlastní osud.⁵⁸

Ve čtvrté části se Descartes zabývá důkazy o existenci Boha. Pokud odmyslím vše, co obsahuje nějakou pochybnost, dojdou k něčemu nepochybnému. Smyslové poznání nás může klamat a věci se mohou jevit jinak, než jaké ve skutečnosti jsou. Tím, že o věcech pochybuji, znamená, že jsem. To je neotřesitelná jistota. Duši odděluje od těla, nejsou na sobě navzájem závislé a tím lépe poznatelné. U pojmu substance tvrdí, že nepotřebuje ke své existenci místo, ani není závislá na existenci nějaké hmotné věci, myšlení je její přirozeností. To, co se člověku jeví jasně a zřetelně, musí být skutečné.⁵⁹

Svým pochybováním se stáváme nedokonalými bytostmi, proto jsme schopni myslet něco, co dokonalé je. Ideou této dokonalé bytosti je, že nemůže pocházet z nicoty, ani ze sebe sama. Idea Boha je do člověka vložena právě Bohem. V ideji Boha už je obsažena jeho existence, může být jistá jako předmět. Všechny nedokonalé bytosti na něm závisejí. Boha v sobě poznáme, pokud se povznese. Tím, že odstraním pochybnost, je dána existence Boha. Vše se pak od Boha odvíjí, to, co je pravdivé, jasné musí svůj původ odvozovat od

---

⁵⁷ Tamtéž

⁵⁸ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0216-5.

⁵⁹ Tamtéž

Boha. Pokud se něco zdá jasné, ale není jisté božský původ, tak nemáme jistotu, že je to skutečně pravdivé. Naše ideje, které jsou vloženy od Boha, mají pravdivostní podklad.⁶⁰

Denis Diderot

Denis Diderot byl francouzský osvícenský filozof, spisovatel, dramatik a estetik. Narodil se 8. října 1713 v Langres, ve městě ležícím v severofrancouzském regionu Champagne-Ardenne. Od otcem předurčené kněžské dráhy a církevních studií brzy upustil a vystudoval svobodná umění. Navštěvoval jezuitskou základní školu v Langres. Poté studoval na Collège d'Harcourt v Paříži, škola je dnes známá pod jménem Lycée Saint-Louis (Lyceum Svatého Ludvíka), jde o významné lyceum v Paříži. Je jediným francouzským veřejným lyceem, které je určeno výhradně pro přípravu ke studiu na francouzských vysokých školách. Škola se zaměřuje především na přírodovědné předměty a po celou dobu své existence je je známá svou kvalitou výuky. Diderot zde tedy začal studovat práva, čehož brzy zanechal. Otec se ho zřekl, jelikož ze syna chtěl mít kněze, ten se však po pokusu studia práv začal věnovat tvůrčímu psaní, chtěl se stát spisovatelem a navíc začal žít bohémským životem. Spřátelil se s Jean-Jacques Rousseauem. Přes odpor rodičů se oženil s chudou katoličkou Antoinettou Champion. Jeho sestra, která byla řeholní sestrou, zemřela na přepracování, to ho inspirovalo k napsání proslulého románu Jeptiška.⁶¹

Věnoval se mnoha odvětvím, pracoval na nejrůznějších pozicích. Byl literárně činný, díla mu vycházela jak pod jeho vlastním jménem, tak i anonymně. Věnoval se také překladatelské činnosti, hlavně pak překladu anglických naučných slovníků. Právě slovníky a encyklopedie si postupně získávaly stále větší oblibu u francouzského

---

⁶⁰ Tamtéž

⁶¹ DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*: výbor z díla. Přeložil Jan Binder. Praha: Mladá fronta, 1984.

měšťanstva, obsahovaly a slučovali poznatky z nejrůznějších vědeckých odvětví a mohly urychlit proces sjednocování země.⁶²

Mezi lety 1773 až 1774 pobýval na pozvání Kateřiny II. na ruském královském dvoře. Přestože psal a vydával řadu děl, byl velmi chudý. Z toho důvodu v roce 1773 prodal svou knihovnu ruské carevně Kateřině II. Po návratu se mohl již naplno věnovat tvorbě filozofické i umělecké. V roce 1745 dostal Diderot od nakladatele Le Bretona nabídku na překlad univerzálního slovníku, který měl být určen široké francouzské veřejnosti. S tímto úkolem měl Diderotovi pomoci Jean le Rond d'Alembert, vynikající francouzský matematik a fyzik. Podle Diderota byl však tento slovník obsahově nedostačující. Do této doby můžeme datovat počátky Diderotovy encyklopedické činnosti, jejíž hlavní myšlenkou bylo shromáždit dosud získané poznatky ze všech vědeckých oborů. Nedostatek stávajícího vědeckého slovníku vidí v jeho rozsahu a ve vynechání technicky zaměřených vědeckých odvětví. Zemřel na rozedmu plic v Paříži 31. července 1784.⁶³

Diderot byl stoupencem racionalismu a materialismu. Mezi jeho významná filozofická díla patří Myšlenky o výkladu přírody (1753), List o slepcích pro vidoucí (1749), také psal pojednání o výtvarném umění, např. Pojednání o kráse (1751), Esej o malířství (1796), nebo o divadle Herecký paradox (1773). Snažil se prosadit měšťanské drama, které by na scénu uvádělo každodenní život, ale s velkými city a myšlenkami. Napsal dvě hry: Nemanželský syn (1757) a Otec rodiny (1758). Nejproslulejší jsou jeho romány Jeptiška (1760), Synovec Rameauův (1762), Jakub Fatalista a jeho pán (1773). Za jeho života se však do povědomí veřejnosti dostala pouze Encyklopedie, ostatní díla nikoli.

---

⁶² Tamtéž

⁶³ Tamtéž

Můžeme říci, že Diderotův význam byl plně doceněn až po jeho smrti. Za svého života stál ve stínu slavnějších představitelů osvícenství, tedy Voltaira a Rousseaua. Širší veřejnost ho případně znala hlavně z jeho práce na Encyklopedii, jeho další literární činnost zůstávala opomenutá. Důsledky jeho vlivu nebyly tak viditelné, ale měly stejnou váhu.

Pomocí citátů Denise Diderota si můžeme shrnout jeho postoje. Například citátem - „Nikdo nemluví raději, než člověk koktavý“ – Diderot říká, že často nejvíce mluví ti, co by mluvit raději neměli. Trpělivost při cestě za svým cílem zdůrazňuje slovy - „Kdo jde pomalu jde jistě, kdo jde jistě, dojde daleko“. Ke kritice církve se zřejmě vyjadřuje citáty - „bojte se člověka, který přečetl jen jednu knihu“ a „rozumem, nikoli násilím máme vést lidi k pravdě“ – zde komentuje přístup tehdejší církve i většiny společnosti k Bibli jako jediné knize, kterou je třeba číst. V citátu druhém reaguje na časté metody církve.

Encyklopedie

Zde bychom nejprve uvedly definici podle Ottova slovníku naučného vydaného v letech 1888 – 1909 ve 28 svazcích.

„Encyklopedisté (slovníková definice podle Ottova slovníku naučného vydaného v letech 1888 – 1909 ve 28 svazcích) slují v literární historii francouzští učenci a filosofové, kteří se zúčastnili svými pracemi velké encyklopedie francouzské. Z velké řady spolupracovníků nejpřednější jsou: d'Alembert, Diderot, Dumarsais, Daubenton, Grimm, Rousseau (psal čl. Hudba), Buffon (čl. Příroda), de Jaucourt (čl. přírodoslovné), d'Holbach, La Condamine, Marmontel, Duclos, Voltaire, Montesquieu, Quesnay, Necker, Turgot, abbé Mallet (psal o teologii), abbé Yvon (o metafysice, logice, morálce). Jest pravda, že e. byli vedeni bojovnou myšlénkou proti stávajícím rádným časovým (proto také z rozhodujících kruhů vládních a jmenovitě klerikálních až k samému konci jejich podniku tak velké překážky činěny). Než výklady jejich třeba sebe různěji a nejohroženěji pronášené, jmenovitě tam, kde se dotýkaly otázek pro francouzské poměry na ten čas velmi choulostivých (jako např. bylo svobodomyšlné hájení Diderotovo práv lidu proti moci královské), zůstávaly vždy jen výklady teoretickými a neměly nikdy tolik podvratné síly, aby se jim mohlo přičítati přímé spolu způsobení francouzské revoluce. Pak nesmí býti zapomináno, že tendence myslitelů ač v díle jejich všechny jednotlivé odbory věd, umění, průmyslu, obchodu atd. zastoupeny byly, přece byla čistě filosofická a spekulativní, vedena jsouc zcela historicky v duchu francouzské filosofie, a spekulace filosofická s násilnostmi života politického nikdy neměla nic společného. Historická souvislost jest ta, že Descartem v popředí postavená vnitřnost a intelektuálnost končila zde úplnou emancipací rozumu: neomezená jeho moc a vláda měly býti hájeny a dokazovány. Všude volné užívání rozumu – toť jest »osvěta ve smyslu francouzských myslitelů. Směr tento určili d' Alembert a Diderot, vzali zodpovědnost za celé dílo na sebe, dovedli pro ně získati nejschopnější muže své doby a ovládli celý podnik svým duchem tak, že platí za podnik jejich a pod jejich jménem také bývá uváděn.“

„Diderot zamýšlel *Encyklopedii jako dílo vědecké i polemické.*“⁶⁴ Vedle autorství se stal i jejím propagátorem, práci na Encyklopedii nikdy nevzdal, i když mnoho ostatních autorů ano, a věnoval práci na ní přes dvacet let života. Diderot rozdělil obsah Encyklopedie na tři části: na vědy, mechanická umění a svobodná umění. U každé vědy byl nejen její základní charakteristika, ale i popis vzniku a proměn, kterými během dějin prošla. Encyklopedie vycházela od roku 1751, přičemž každý rok vyšel jeden díl. Postupem času se do psaní zapojila převážná část osvícenců. Encyklopedie byla označována jako ideově nepřizpůsobivé dílo, s vhodně volenými odkazy a skrytými významy.

První zákaz pro vydávání se objevuje v roce 1752. Konečný zákaz dalšího tisku Encyklopedie pak přišlo roku 1759. Další svazky se pak tiskly tajně. V průběhu tvorby přišel Diderot o mnoho spolupracovníků, mimo jiné i o d'Alemberta. Velká kritika z řad církve. Encyklopedie byla ve své době skutečně ojedinělým počinem, nejen po stránce obsahové, ale i svým kulturním významem. Svým způsobem byla i politicky zaměřeným činem.⁶⁵

---

⁶⁴ DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem: výbor z díla*. Přeložil Jan Binder. Praha: Mladá fronta, 1984.

⁶⁵ DIDEROT, Denis. *Jeptiška*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963. s. 466 – 467.

Jeptiška

Z hlediska našeho tématu je zásadní Diderotův román *Jeptiška*. Tento román je napsán jako autobiografie ve formě dopisů. Hlavní hrdinka neměla pěkné dětství. Nakonec ji rodiče v šestnácti letech poslali do kláštera. Život v klášteře se ale přičil a nechtěla složit slib, ke kterému ji nakonec donutili rodiče. Při samotném skládání slibu však opět odmítla a tím způsobila rodině ostudu. To mělo za následek, že ji nebyl ochoten přijmout žádný jiný klášter. Rodiče ji proto uvěznili doma v malé komůrce. Rodiče ji posléze svěřili tajemství o jejím otci a Zuzana pochopila způsob jejich chování vůči ní a byla ochotná jim odpustit. Slib tedy složila. Měla velmi špatné vztahy se svojí novou představenou, která proti ní poštvávala řeholní sestry, které ji začaly dokonce týrat. Zuzana chtěla požádat o zrušení svého slibu. Její žádost byla schválena, ale její slib zrušen nebyl. Zuzanin právník jí poskytl finanční pomoc a ona mohla opustit klášter a vstoupit do jiného. I zde se však objevily problémy. Místní představená si ji oblíbila až přespříliš. Nadměrná přízeň jí byla nepříjemná a začala se představené vyhýbat. Představená po nemoci zemřela a ostatní sestry to klady za vinu Zuzaně. Zuzana z kláštera utekla, na svobodě záhy zjistila, že si svůj život mimo klášter nesplňoval její předchozí představy.

Diderot v díle *Jeptiška* chtěl obsáhnout co nejvíce kritizovaných jevů. Zabývá se kritikou despotie, náboženského fanatismu, různých druhů zvráceností. Diderot byl přesvědčený o svém skutečně realistickém zobrazení problematiky. Prosazuje potřebu za osobní svobodu jednotlivce. Hlavní hrdinka se vyznačuje až nezlomnou duševní silou.⁶⁶

Diderot k psaní přistupoval objektivně, nenechal se strhnout vlastními emocemi a zájmy. Konkrétnost tohoto díla byla velmi působivá a odlišná od tradičních osvícenských děl. Dílo z části vychází z reálného předobrazu. Chtěl ukázat kontrast mezi přirozeností společnosti a institucí církve.⁶⁷

---

⁶⁶ DIDEROT, Denis. *Jeptiška*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963. s. 499

⁶⁷ Tamtéž, s. 469

Po šíření pomocí korespondence vyšla kniha v roce 1796. Mimo encyklopedii nebyla Diderotova tvorba až tak osvícensky kritická, jako u jiných myslitelů.

Diderot ve výše nastíněném románu tvrdě kritizuje církev. Ukazuje, jakých nepravostí v klášterech a obecně církvi dochází – a to od útisku, různých druhů násilí, po teror činitelů církevních institucí. Jako příklad lze uvést zamítnutí zrušení Zuzanina slibu papežem, ač musel být obeznámen se její situací. Tímto poukazuje na ztuhlost a stereotyp církve, není-li zatím pouhé podporované vedení vyšších církevních hodnostářů. Diderot kritizuje, že pro papeže má větší cenu klášter či abatyše než jednotlivé řádové sestry, které ale mnohem více a těžce pracují.

Dalším Diderotovým románem je *Jakub fatalista a jeho pán*. Je to román o svobodě a determinismu. Tématem je zde možnost využití daného okamžiku, která je v rozporu s přísnou osudovostí. Hlavní hrdina se zde determinismem řídí. Následky osudovosti nemůže dopředu předvídat, neboť v aktuálním okamžiku nejsou ani trochu poznatelné. Hlavní myšlenkou je zde jak žít, bez ohledu na osud a jeho následky. Můžeme také říci, že člověk si sám svůj osud určuje svými momentálními rozhodnutími. Zabývá se zde i morálkou, tím, co je dobré a co špatné, co je správné a co nesprávné, co je přípustné a co nepřípustné. Jako rozpor zde stojí jeden ze základních filozofických problémů – jestli má člověk možnost ovlivni vlastní osud, nebo jestli je na něj bezpodmínečně odkázán. Nakonec se dojde k závěru, že život je ovlivněn spíše pouhou náhodou.

Další Diderotův román *Rameauův synovec* je satirickým románovým dialogem s filozofickou tematikou. Kniha je psaná formou dialogu. Jde zde o konfrontaci mezi zásadovým, mravním člověkem a vyznavače bohémského života. Závěrem je, že setkání s člověkem s volnomyšlenkářským způsobem života lidi uvolňuje, chovají se pak přirozeněji a jsou schopni lépe odhadnout svět a ostatní lidi v něm.

Deismus

Denis Diderot bývá řazen mezi představitele deismu. Deismus může být někdy označován jako rozumářské náboženství. Deismus sdružuje rozličné náboženské názory, které vznikly rozumově podloženou kritikou křesťanství v 17. století v Anglii a v 18. století vyústily do francouzského a německého osvícenství. Rozlišující názvy deismus pocházejí z latinského Deus, což znamená Boha.⁶⁸

Osvícenci tedy uznávají Boha za stvořitele světa, který ale do dalšího vývoje už nezasahuje. Stejně tak odmítají Boží zjevení. Proto deista býval ve své době označován jako racionalista.

Pojem deismus poprvé použil kalvínský teolog Pierre Viret roku 1564, když chtěl pojmenovat své odpůrce odmítající Boží zjevení a Ježíše Krista. Deistické názory byly důsledkem rozpadu tradičního světa, oslabení vlivu náboženství, znovuobjevení antické filosofie, i snahy určitých tříd obyvatelstva získat větší svobodu. Deismus vznikl v Anglii ve druhé polovině 16. století. Za zakladatele je považován lord Edward Herbert Cherbury, který učil základních zásad přirozeného náboženství, jimiž jsou: existence nejvyšší bytosti, povinnost ji ctít, mravnost a zbožnost, lítost nad hříchy, Bůh nás odměňuje a trestá.⁶⁹

Diderot, jako ostatní deisté, nepopírá existenci osobního Boha, který stvořil světa, avšak popírá jeho vliv na udržování a fungování světa. Bůh už do stvořeného světa nezasahuje, fungování mají zajistit stvořené zákony.

Herberta z Cherbury prosazoval křesťanství, založené na přirozenosti a rozumovém poznání. Byl také zastáncem vrozených idejí. K němu se přidali Thomas Hobbes a Baruch Spinoza se svojí kritikou Bible. John Locke ale myšlenku vrozených idejí přísně odmítal.

70

---

⁶⁸ HEJNA, Dalibor. Náboženství a společnost. Věda o náboženství a její historické kořeny. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2427-0.

⁶⁹ Tamtéž

⁷⁰ JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád moderního ateismu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 108 s. ISBN 978-80-247-2981-7.

Názory anglických deistů se velmi ujaly ve Francii; Diderot, Voltaire, Rousseau je pak dále přepracovávaly. Diderot ve své Encyklopedii těchto poznatků také velmi využívá.

Diderot zastával názor, že náboženství, jaké lidská společnost nutně potřebuje, lze založit na rozumovém náhledu, který je všem lidem stejně vrozený, sám se nazýval deisty svobodnými mysliteli a opíral se o přirozenou teologii a přirozené právo. Ale jakožto racionalistické a individualistické hnutí nebyl deismus dlouho příliš populární a oslovoval především vzdělance.

Deismus hledá základ víry v přirozeném poznání a chce ji osvobodit od církevního učení. Víra má vycházet z rozumu, je jejím základem a východiskem. Existenci Boha nepopírá, věří v existenci nejvyšší bytosti. Odmítá jen dogmatické učení o něm. Jde o Boha, ke kterému se člověk může dopracovat vlastní cestou, odmítá myšlenku zjevení. Lidská přirozenost a rozumové poznání je schopné myšlenku Boha obsáhnout. Cílem bylo odprosit náboženství od mýtů a tajemství a zavést pravdy, které lze dokázat racionálním způsobem. Dobré je to, co vychází z lidské přirozenosti. Do té doby bylo za správné považované to nadpřirozené náboženství vycházející ze zjevení.⁷¹

Tři základní pravdy obsažené ve všech světových náboženstvích a ideje, ke kterým může každý věřící dojít, jsou formulovány takto: existuje dobrý a spravedlivý Bůh, k němuž je možno dospět cestou mravního sebezdokonalování; existuje svobodná lidská duše; tato duše je nesmrtelná.⁷² K výše uvedeným náboženským idejím mohou dojít všichni lidé pomocí svého rozumu.

Tato teorie o rozumově vysvětlitelném náboženství vycházela z filozofie Reného Descarta, který jako první formuloval myšlenku o existenci všeobecného lidského rozumu, který je vlastní všem a tvoří základ jakéhokoliv vědění, tedy i toho náboženského.⁷³

---

⁷¹ HEJNA, Dalibor. Náboženství a společnost. Věda o náboženství a její historické kořeny. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. s 130 - 131. ISBN 978-80-247-2427-0.

⁷² Tamtéž, s. 131.

⁷³ Tamtéž, s. 132.

Co nevzejde z přirozeného poznání, je pověrou. Deisté prosazovali nutnost odstranit z náboženství vše nepřirozené, vytvořené společností a jejími institucemi. Po odstranění těchto jevů, dostaneme pravou podobu náboženství.⁷⁴ Původní náboženství je zcela shodné s rozumovým náboženstvím, nic z jeho nauky nestálo v protikladu k rozumu.

Deisté tedy náboženství kritizovali, ale vědomi si důležitosti jeho existence, prosazovali jen obnovu základů, na kterých stojí. Deisté odmítají antropomorfismus, trvají na existenci neosobního Boha. Bůh je jakýsi vnější pozorovatel, stojí nad světem. Svět stvořil, ale dál do jeho chodu a vývoje již nezasahuje. Dle deistů Bůh určil takové zákony, od kterých se v průběhu existence světa nelze nijak odchýlit ani je rušit, není tedy potřeba žádných dalších božích zásahů, nadpřirozené působení je zcela vyloučeno. To je hlavní rozdíl mezi deismem a křesťanským pojetím, které naopak hlásá závislost světa na Bohu, bez Boha by se popřelo celé světové bytí.

Svět v pojetí deismu lze vysvětlovat bez přítomnosti Boha, pojem boha ztrácí na důležitosti. Tím se dá vysvětlit blízkost deismu k ateismu. Deismus se se svojí teorií nachází mezi křesťanstvím a ateismem.

---

⁷⁴ Tamtéž, s. 132.

Diderot uznával za jedinou podstatu hmotu, která je zároveň aktivním zdrojem pohybu. Nepotřebuje proto ani boha, ani duchovní sílu, jež by hmotu uváděla do pohybu zvnějška.

⁷⁵ Filozofie a její myšlenky by měly být přímo spojené s přirozeností člověka, přinášet mu užitek a věnovat se jeho životu již na tomto světě. Diderot tak opomíná život posmrtný.

Diderot zastává názor oddělenosti církve od panovnické moci, vzdálenost mezi těmito dvěma instancemi není nikdy dost velká. Církev by neměla zasahovat do politických rozhodnutí, neboť se sama odvolává na vyšší moc, než kterou oplývá panovník. Této vyšší také pak mohou přisoudit jakýkoliv výrok. ⁷⁶

Kněží se nikde na světě dobrovolně nespokojili s prostým postavením občana, často si troufali tvrdit, že jsou podřízeni jedině Bohu, nikdy si to nepřestali myslet. Diderot zachází ještě dále: Nelze držet dost zkrátka plemeno lidí, kteří posvěcují zločin, když se jim zlíbí, nelze dost nedůvěřovat plemeni lidí, kteří jediní si uchovali královskou výsadu mluvit k shromážděným davům ve jménu pána vesmíru. ⁷⁷ K církvi nelze chovat důvěru, protože mluví k lidu ve jménu neuchopitelného stvořitele.

Věřící jsou zavazováni přísahou. O propuštění z ní musejí žádat. Věřící je svázán pravidly, se kterými musí bezpodmínečně souhlasit a přijmout je za své. Diderot doslova říká, že „rozum je nepřítel víry“. ⁷⁸

Osvícenská politika by měla církvi určit, jakým způsobem promlouvat k lidu, aby nikdo nemohl své špatné pohnutky skrývat za náboženské přesvědčení. Kněžský úřad by neměl být nadřazen ostatním úřadům a povoláním, i kněz je poddaným. ⁷⁹

---

⁷⁵ DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem: výběr z díla*. Praha: Mladá fronta, 1984. s. 181.

⁷⁶ Tamtéž, s. 65

⁷⁷ Tamtéž, s. 66

⁷⁸ Tamtéž

⁷⁹ Tamtéž

O vztahu rozumu a víry mluví Diderot také následovně: *Někdy sice bývají filozofové velice fanatičtí, jejich fanatismus ovšem nemá posvátný charakter, nehovoří ve jménu božím, nýbrž ve jménu rozumu – a ten neslibuje ráj ani nevyhrožuje peklem.*⁸⁰ Srovnává takto filozofické myšlení s tím náboženským.

Náboženství vidí dokonce jako systém lží, ve kterém je člověk až na posledním místě, po Bohu, církvi a královském stavu. Působí zle na každou lidskou společnost, podrývá i demokratické myšlenky.

Člověk je schopen žít podle křesťanských zásad, aniž by se sám křesťanem nazýval. Kdyby věřící neměl vidinu odměny či trestu, vzdal by se lehce svého odříkání. Čeká ze svého chování nějaký prospěch. Každé dobro obsahuje něco zlého, v každém zlu se promítá něco dobrého, nelze tedy říci, zda je náboženství automaticky spjato s konáním čistého dobra. Člověk si může počínat, jako kdyby Bůh existoval, i když v něj nevěří.

Víra nutně neznamená mravnost. Jako pohané by lidé nebyli horší, jako křesťané tedy nejsou lepší. Podle Diderota existují morálky dvě – obecná platná pro všechny bez ohledu na národnost nebo náboženství, a druhá spjatá s konkrétním náboženstvím či národem. Není možné ovšem zajistit, aby se morální jednání jednotlivce shodovalo s morálním jednáním celé společnosti. Je na každém jedinci zvlášť, aby se v těchto otázkách řídil podle vlastního přesvědčení a nenechal se ovlivňovat druhými. Co je dobré pro celou společnost, může přinášet zlo jednomu jedinému člověku a naopak. S vírou druhých můžeme jen souhlasit, pokud k ní došli vlastní cestou.

Nezáleží na tom, která z názorově protichůdných stran dovolávající se své pravdy, tu pravdu skutečně má, ale na tom, aby mezi nimi panoval mír. To, co podněcuje nenávisť nebo zničující vášně, nejde označit za zbožné.

---

⁸⁰ Tamtéž

Diderot zastával názor, že náboženství, jaké lidská společnost nutně potřebuje, lze založit na rozumovém náhledu, který je všem lidem stejně vrozený, sám se nazýval deisty svobodnými mysliteli a opíral se o přirozenou teologii a přirozené právo.

Diderot sice uznává jsoucnost osobního Boha, stvořitele světa, avšak popírá jeho působení na stvořený svět, popírá tedy zachovávání světa. Věří, že Bůh ponechává svět sobě samému a jemu vrozeným zákonům, aniž by jakýmkoliv způsobem do něj zasahoval.

Diderot se považoval za skeptika a prohlásil: *Co je to skeptik? Je to filozof, který vzal v pochybnost všechno, več věří, a věří, že zákonité užívání rozumu a smyslů mu ukázalo pravdu. Skepticismus je prvním krokem k pravdě.*⁸¹

Dále také řekl: *Pobožnístkáři, upozorňuji vás, nejsem křesťan, proto, že jím byl svatý Augustin, nýbrž proto, že být křesťanem je rozumné... Narodil jsem se v církvi katolické, apoštolské a římské, a podřizuji se odhodlaně jejím rozhodnutím. Chci zemřít ve víře svých předků a považuji ji za dobrou, pokud je to možné člověku, který nikdy přímo neobcovoval s božstvím a nikdy nebyl svědkem žádného zázraku. Tohle je mé vyznání víry, jsem si téměř jist, že s ním nebudou spokojeni, přestože možná mezi nimi není ani jediný, který by byl schopen pronést lepší.*⁸²

Závěrem lze shrnout, že Diderot rozhodně není ateistou, ale je přívržencem deismu a zakládá si na individuálním přístupu člověka k Bohu. O Diderotově vztahu k církvi lze říci, že je minimálně velice kritický. Církev považuje za pro člověka zbytečnou. Závěrem zdůrazňujeme, že je typickým deistou, a tedy, co platí o deismu, platí také o Diderotově vztahu k náboženství.

---

⁸¹ BILLY, André. *Život Diderotův*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988. s. 51.

⁸² Tamtéž, s. 52

Závěr

V této bakalářské práci jsme nejprve charakterizovali osvícenství jako myšlenkový proud a historický pojem. Dospěli jsme ke zjištění, že obsahové vymezení tohoto období je velmi náročné a lze k němu přistupovat několika způsoby.

Vymezení komplikuje také fakt, že se osvícenství liší podle země původu. Dále jsme se zabývali historickými předpoklady osvícenství, kde jsme si uvedli náboženskou situaci té doby, na kterou osvícenci reagovali svou kritikou. I zde docházelo k rozporům a odlišnostem v pojetí kritiky jednotlivých myslitelů.

Potřebné bylo vymezit si zdroje inspirace osvícenců, tedy filozofii Reného Descarta a Johna Locka. I zde jsme se pokusili popsat jejich postoje k náboženství.

Stěžejní částí pak byl život, tvorba, myšlenky a hlavně kritika náboženství u Denise Diderota.

Seznam použité literatury

BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003. 543 s. ISBN 80-7021-376-0.

DIDEROT, Denis. *Jeptiška*. Přel. Věra Smetanová. 1. vyd. Praha: Odeon, 1977.

DIDEROT, Denis. *Výbor z díla*. Přel. Jan Binder a Jindřich Veselý. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1990. 287 s. ISBN 80-205-0117-7.

HEJNA, Dalibor. *Náboženství a společnost*. Věda o náboženství a její historické kořeny. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 198 s. ISBN 978-80-247-2427-0.

JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád moderního ateismu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 108 s. ISBN 978-80-247-2981-7.

ŠRÁMEK, Jiří. *Dějiny francouzské literatury v kostce*. Olomouc: Votobia, 1997. 469 s. ISBN 80-7198-240-7.

VESELÝ, Jindřich. *Studie z francouzského osvícenství*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003. 161 s. ISBN 80-246-0441-8.

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Evidenční list žadatelů o nahlédnutí do listinné podoby práce

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
---------	-------	------------------	--------------------------	--------

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Prohlášení žadatele o nahlédnutí do listinné podoby práce před její obhajobou

Závěrečná práce:

Druh závěrečné práce: Bakalářská práce

Název závěrečné práce: Název práce

Autor práce: Jméno a příjmení autora práce

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Jsem si vědom/a, že pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny dané práce lze pouze na své náklady.

V Praze dne .....

Jméno a příjmení žadatele

Adresa trvalého bydliště

.....

podpis